

УДК 811.162.1'42'366.58:821.162.1-1.09

Юлія Васейко

Засоби мовного вираження категорії часу у поезіях Віслави Шимборської

У статті подано аналіз прийменниково-відмінкових і відмінкових форм, морфологізованих прислівників із темпоральною семантикою, які беруть участь у формуванні категорії часу в поезіях Віслави Шимборської, окреслено найбільш продуктивні одиниці, описано їх семантичне наповнення, функціональне навантаження, специфіку граматичного вираження.

Ключові слова: художній твір, темпоральність, дієслово, прийменниково-відмінкові й відмінкові конструкції, морфологізовані прислівники із темпоральною семантикою.

Постановка наукової проблеми та її значення. Змальовуючи у художньому творі людей, події, описуючи почуття, емоції, власні рефлексії, письменник локалізує їх у певному часовому вимірі, тим самим доповнюючи предметно-логічні ланцюги фактуального змістового рівня обставинною інформацією, котра бере активну участь у формуванні конотативних темпоральних характеристик. Останні здебільшого функціонують на периферії смислових полів, проте є необхідними елементами семантики тексту, творять його хронотоп, у якому прямо чи опосередковано, імпліцитно або експліцитно, одночасно чи послідовно існує минуле, теперішнє, майбутнє.

Час – одне з основних філософських понять людської екзистенції. Живучи у проміжку між минулим і майбутнім, ми вивчаємо хронологію подій, що відбулися раніше, плануємо прийдешнє. Темпоральні означення фактів, явищ відображаються у нашій свідомості і передаються мовними засобами – насамперед дієсловом, категорійним значенням якого є процесуальність у широкому розумінні, прийменниково-відмінковими та відмінковими конструкціями, морфологізованими прислівниками, дієприслівниками.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Різноманітні форми вираження часу у слов'янських мовах неодноразово ставали об'єктом філологічних досліджень. Класикою є праці лінгвіста О. Бондарка, присвячені вивченню

функціонально-семантичного поля темпоральності в російській мові [1].

В українському мовознавстві природа вираження часової семантики теж не залишалася поза увагою науковців. Ґрунтовний системно-структурний аналіз категорії темпоральності представлений у роботах І. Вихованця. Вчений описує визначальні протиставлення (одночасність – різночасність; неозначена – означена тривалість) [2, с. 140], детально характеризує морфологічні та морфолого-синтаксичні варіанти темпоральних синтаксем – родовий, орудний, знахідний відмінки, морфологізовані прислівники, діеприслівники й прийменниково-відмінкові форми [2, с.142].

У польській лінгвістиці Рената Гжегорчикова активно вивчає граматичні категорії, а серед них і час, що «jak większość kategorii werbalnych służy aktualizacji wypowiedzi, tzn usytuowaniu zdarzenia, o którym mowa, w czasie w stosunku do momentu aktu mowy» [3, с. 459]. Науковець звертає свою увагу на темпоральний потенціал дієслівних форм, тісний зв'язок у польській мові категорій часу і виду.

Мета і завдання статті. Метою нашої розвідки є дослідження прийменниково-відмінкових і відмінкових конструкцій, морфологізованих прислівників із темпоральною семантикою, що функціонують у творах Віслави Шимборської. Мовне багатство лірики відомої польської письменниці неодноразово ставало об'єктом лінгвістичних студій. Проте аналіз часових ідентифікаторів представлений у науковій літературі спорадично, що і зумовлює актуальність цієї роботи, завданням котрої є виявлення найбільш продуктивних груп темпоральних засобів, опис їх семантичного наповнення, специфіки граматичного вираження, окреслення функціонального навантаження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Творчість Віслави Шимборської є неперевершеним зразком майстерного поєднання філософського та творчого сприйняття людської екзистенції. На думку Є. Квятковського, це «... jedna z poezyj najambitniejszych intelektualnie, jeden ze światów poetyckich o najciekawszym sposobie istnienia» [4,

с. 3]. Аби збагнути змістову глибину віршів поетеси, не вистачить самих тільки енциклопедичних знань, необхідно вміти аналізувати інформацію, сміливо відкидати зайве, концентруючи увагу на категоріях, що визначають людське буття, видозмінюють його, наповнюють змістом, формують ставлення до внутрішнього і зовнішнього світів. Серед концептів, котрі авторка вибирає для творчого осмислення, важливе місце посідає «ЧАС» – наскрізна філософська категорія поезії В. Шимборської [5, с. 250]. Про її особливий статус в індивідуально-авторській системі цінностей свідчить факт наділення «ЧАСУ» виключними правами:

Czas (rozdział drugi)
ma prawo do wtrącania się
we wszystko czy to złe, czy dobre [6, с. 17].

Віслава Шимборська будує власну картину світу на метафоричному сприйнятті часу, який «wiąże łańcuchami znaków» [6, с. 99], «może widzi ją ..., ale się jej nie przygląda» [6, с. 154], «się zatoczył w słojach drzew» [6, с. 94]. Темпоральні ідентифікатори, персоніфікуючись, видозмінюють змістове наповнення свого семантичного ядра – з другорядних обставинних характеристик людського життя перетворюються на його символ: «**Godzina** uprzątnięta pod kogutów pianie. **Godzina**, kiedy ziemia zapiera nas. **Godzina**, kiedy wieje od wygasłych gwiazd. **Godzina** a-czy-po-nas-nic-nie-pozostanie. **Godzina** pusta. Głucha, czcza. Dno wszystkich innych **godzin**» [6, с. 27].

Проте не всі темпоральні одиниці автор наділяє потужним функціональним навантаженням, що реалізується на змістово-концептуальному рівні. Здебільшого дієслова, прийменниково-відмінкові й відмінкові конструкції, морфологізовані прислівники з часовою семантикою беруть участь у побудові конотативних інформаційних ланцюгів, презентують свій смисловий потенціал у фактуальній площині, доповнюючи змістове ядро темпоральними характеристиками, локалізують людей та явища у межах реальної чи уявної ситуації.

Аналіз поезій Віслави Шимборської свідчить, що основним

темпоральним засобом у віршах виступає дієслово, яке фіксує перебіг подій у теперішньому, минулому чи майбутньому часі (проста і складена форми): *Obmyślam świat ...* [6, с. 17]; *Ona widziała diabła kurz ścierając z lustra ...* [6, с. 23]; *A śnić będziesz ...* [6, с. 18]; *Może ktoś znajdzie klucz zgubiony ...* [6, с. 20]. Натрапляємо на твори, у котрих категорія темпоральності представлена виключно дієсловами, як, наприклад, у поезії «Utopia»: *wyjaśnia, uginają się, rośnie, zwie, otwiera, rozwiewa, odrywa, wypływa, góruje, rozacza* [6, с. 183].

Вербальний мінімалізм, метою котрого є чіткість, логічність формулювань, типовий для творчої манери польської письменниці. В. Шимборська свідомо уникає зайвих слів, бо кожна лексема має своє призначення, важлива для розкриття смислу. Не випадкові у поезії і прийменниково-відмінкові та відмінкові конструкції, морфологізовані прислівники, котрі передають семантику одночасності, різночасності, повторюваності, швидкоплинності й под.

Серед темпоральних одиниць, що функціонують у змістовій структурі поезій Віслави Шимборської, високу продуктивність виявляють форми зі значенням одночасності: *teraz, dziś, o tej porze, pewnego dnia, pewnej nocy, przy życiu, w chwili, o zmroku, w nocy, nocami, o zmierzchu, o godzinie, piąta po południu, tej wiosny, w niedzielę* та ін.: *Nic dziwnego, że teraz kryją się po kątach* [6, с. 52]; *Ani tęczę w nocy* [6, с. 19]; *Dziś o wieczności więcej wiem ...* [6, с. 32]; ... *cokolwiek, choć na chwilę, zjawilo się, znikło ...* [6, с. 63]; ... *jest wiarygodna piąta po południu ...* [6, с. 102]; *Nikomiu nie jest dobrze o czwartej nad rano* [6, с. 27]; *Yeti, o zmroku zapalamy światło* [6, с. 43].

Оскільки рефлексії Віслави Шимборської нерідко носять надчасовий характер, для їх вербального втілення не потрібні чіткі темпоральні орієнтири. Тому висока частотність вживання властива лексемам, які не подають детальну календарну інформацію: *teraz, dziś, w tej chwili, o tej porze: Pod gwiazdą dziś może ciemną* [6, с. 92]; *Teraz dopiero mogę opowiedzieć ...* [6, с. 100]; *Akurat teraz?* [6, с. 163]; *No i teraz słuchajcie, słuchajcie, śmiertelni ...* [6, с. 167]; *Teraz albo nigdy wiatr porusza chmurą ...* [6, с. 172]; ... *w tej chwili dostępniejszy ...* [83]; *Jakiś*

wiek mało zaludniony do tej pory? [6, с. 113]. Ці темпоральні форми не випадкові. Маючи семантику теперішнього часу, вони є активними елементами авторської моделі світу, котра зорієнтована на сьогоднішній день, те, що відбувається тепер, осмислюючись водночас крізь призму минулого чи проєкцію на майбутнє.

Натомість одиниці, які мають вказівку на конкретну годину, календарну дату трапляються в поезіях Віслави Шимборської дещо рідше, проте вони також виконують базову функцію – генерують обставинні предметно-логічні інформаційні ланцюги, локалізуючи у часі певні події: *w nocy, piąta, tej wiosny, w niedzielę, w sierpniowe noce, o czwartej, trzynasty wiek, wtorek, nad rano, o szarej godzinie, w dzień, wieczór: Tej wiosny znowu ptaki wróciły za wcześnie* [6, с. 128]; *Nie zapłacono mi w piętnastym wieku za pozwanie do lewego łotra...* [6, с. 58]; «*Do serca w niedzielę*» [6, с. 133]. Спорадично трапляється дуже точна фіксація у часі із зазначення року, місяця, дня, години: ... *w roku siedemset sześćdziesiątym czwartym siódmego dnia maja o trzeciej nad ranem* [6, с. 88]. Висока частотність вживання властива слову *noc*: *Obudzona w nocy słyszę tak to, tak, łomotanie ciszy w ciszę* [6, с. 38]; *Pewnej zwykłej nocy ... tacy mi nagle przyszli, jakich chciałam* [6, с. 100]; *W sierpniowe noce nie wiesz, czy gwiazda spada, czy rzecz inna ...* [6, с. 146]; *Nocą na niebie błyskał sierp ...* [6, с. 68]; *Którejś nocy odgadli wyraz swoich oczu* [6, с. 66]. Для письменниці ніч є часом спокою, відпочинку, роздумів, але водночас тривоги, непевності, таємниць, сумнівів: *Nocami rozczytywał się w «Rozkładzie jazdy» ...* [6, с. 82]; ... *i żeby sędzia nie sądził w noc ...* [6, с. 33]. Окрім темпоральних характеристик, лексема *noc*, вжита метафорично, додає чуттєво-експресивного забарвлення фактуальному рівню поезії, генерує появу емоційно-асоціативних інформаційних ланцюгів: *Noc się rozlega jak śmiech i przedrzeźnia kół stukanie na torach* [6, с. 37]

Грамотично значення одночасності передають морфологізовані прислівники (*dziś, rano, teraz*), відмінкові (родовий (*wiosny*), знахідний (*chwile*), орудний (*nocą*)) та прийменниково-відмінкові конструкції (*o + M. в.* (*o godzinie, o czwartej*), *w + M. в.* (*w wieku, w chwili*), *w + 3. в.* (*w niedzielę*), *przy + M. в.*

(przy życiu)).

Семантику часової попередності презентують такі темпоральні одиниці, як *dawno, wczoraj, kiedyś, nigdyś, przedwczoraj, wcześniej, kilka lat temu, sto lat temu, przed śmiercią, przed dagerotypem, przed laty: Jest nam tak cicho, że słyszymy piosenkę zaśpiewaną wczoraj ...* [6, c. 19]; ***Kilka lat temu*** *widziałam dwa słońca. A przedwczoraj* *pingwina* [6, c. 169]; ... ***przed śmiercią*** *zawsze potrafię się zbudzić* [6, c. 169]; ... *jak nigdyś* *w jego śnie* [6, c. 83]; ... *co kiedyś* *swoje gardła miała* [6, c. 138]; ... *nie wczoraj ani sto lat temu ...* [6, c. 163]; *Łódka, w której przed laty przyłynął do brzegu* [6, c. 111]. Серед названих форм функцію локалізації у минулому часі найбільш продуктивно реалізують прислівники *dawno, wczoraj: Nietoperze jakże dawno uleciały z naszych włosów* [6, c. 65]; *Było to dawno i było to wczoraj* [6, c. 89]; *Wczoraj przejechał kota* [6, c. 126]; ... *która tylko parasol zgubiła wczoraj w tramwaju* [6, c. 162]; *Ta, dawno przeczuwana, nagle w jawie słów improwizacja lasu!* [6, c. 17] .

Віслава Шимборська навіть на рівні коннотативних відомостей, котрі вводить у змістову структуру творів, акцентує, що її читач – людина освічена. Адже лише за наявності у тезаурусі реципієнта знань про винахід у 1839 році французького художника Луї Дагера першого практичного способу фотографування – дагеротипії – можна адекватно сприйняти смислове наповнення такого часового орієнтира, як *przed dagerotypem: Może ktoś, dawniej, przed dagerotypem* [6, c. 104].

Аналіз темпоральних елементів зі значенням попередності свідчить, що найбільша частотність вживання характеризує морфологізовані прислівники (*dawno, kiedyś, wczoraj*) та прийменниково-відмінкову конструкцію ***przed*** + ***O. в.*** (*przed śmiercią, przed dagerotypem*).

Дещо нижча продуктивність вирізняє темпоральні одиниці із семантикою часової наступності: *potem, pojutrze, po wybuchu wojny, później, po erach, po latach, po pytaniu, przez chwilę, przez mgnienie: Ich spóźniony głos wyszarpuje nas ze snu dopiero po latach* [6, c. 30]; *Natychmiast po wybuchu wojny odwracam się na lepszy bok* [6, c. 169]; *Zdarzyło się wcześniej. Później* [6, c. 145]; *Po tylu erach*

nieobecności? [6, c. 163]; ... *dalej choć przez chwilę, bodaj przez mgnienie galaktyki malej!* [6, c. 141]; *Dzisiaj szybsi od głosu, pojutrze od światła ...* [6, c. 25]; ... *twierdzimy, że to miło spotkać się po latach* [6, c. 65].

Грамаптично цю групу презентують морфологізовані прислівники (*później, potem*), прийменниково-відмінкові конструкції **po** + **M. в.** (*po latach, po pytaniu, po wybuchu wojny*), **przez** + **З. в.** (*przez chwilę, przez mgnienie*).

Слід зауважити, що авторка, аби подати точнішу часову характеристику, увиразнити, акцентувати винятковий характер перебігу подій вдається до ускладнення темпоральних конструкцій означеннями: *na krótką chwilę, w sierpniowe noce, w rozstrzygającej chwili, w każdej chwili, w ten jesienny wieczór, od długiej chwili, pewnej zwykłej nocy*.

У поезіях Віслави Шимборської фіксуємо темпоральні одиниці, реалізація семантичного наповнення яких не обмежена фактуальним рівнем, адже вони генерують концептуальну інформацію. Зокрема авторські рефлексії про полюсність людського буття вербально втілені за допомогою протиставлення таких часових орієнтирів, як **nigdy (przenigdy) – zawsze**: *Możesz mnie poznać, nie zaznasz mnie nigdy* [6, c. 96]; «*To się nigdy nie skończy*» [6, c. 119]; *Już nigdy po raz drugi nie umrę tak lekko* [6, c. 83]; *Wędruje przez ciemności od nigdy zagasłe, przez pustki otworzone ku sobie na zawsze ...* [6, c. 86]; *Zgasło mi raz na zawsze parę gwiazd ...* [6, c. 162]; *Na zawsze, jeśli każe, nic się tu nie stanie* [6, c. 99]; *Człowieka przez wysokie C kocha i zawsze kochać chce ...* [6, c. 77].

Аналіз часової площини віршів польської поетеси дозволив вирізнити темпоральні одиниці, котрі не виконують типової обставинної ролі, натомість несуть символічне смислове навантаження. Частота їх вживання є настільки високою, що очевидним бачиться центральне положення у змістовій структурі творів зокрема, авторській картині світу загалом. Серед таких лексем слід вирізнити номени **chwila** і **godzina**: *na chwilę, chwilkę, w tej chwili, na krótką chwilę, w każdej chwili, w rozstrzygającej chwili, przez chwilę, od długiej chwili, w godzinie, o godzinie: Na chwilę tu jestem i tylko na chwilę* [6, c. 164]; *Narażony na nieobecność swoją zewsząd, w każdej chwili* [6, c. 112]; ... *tylko się chwilę chwieje*

los ... [6, с. 78]; *I lutnia ani brzęknie o szarej godzinie* [6, с. 53]; *Czemu ty się, zła godzino, z niepotrzebnym mieszasz lękiem?* [6, с. 44]; *W godzinie złej nie trzeba spadać z miny swej!* [6, с. 78]; *Dwoma lampami twarzy o szarej godzinie błęśli jak Rembrandtowi* [6, с. 100]. Письменница, окрім власне темпорального навантаження, надає словам *chwila, godzina* метафоричного звучання, «трактує мить як найменший часовий відрізок, що асоціюється з реальністю (часом і світом, у якому живе людина) та найбільш глибоко представляє плинність життя, а з ним і минущість людини» [5, с. 251].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз прийменниково-відмінкових і відмінкових конструкцій, морфологізованих прислівників з темпоральною семантикою, які функціонують у творах Віслави Шимборської, засвідчив, що ці одиниці здебільшого не формують центральні сегменти у змістовій структурі поезій. Часові характеристики, котрі вони генерують, творять конотативні предметно-логічні інформаційні ланцюги. Основними вербальними засобами категорії темпоральності виступають дієслова. Прийменниково-відмінковим і відмінковим формам, морфологізованим прислівникам відводиться другорядна роль, адже частотність їх вживання дещо нижча. Основною функцією, яку вони реалізують, є локалізація у часі. Водночас фіксуємо одиниці, котрі несуть смислове навантаження, сигналізують авторські темпоральні орієнтири, беруть участь у формуванні концепту «ЧАС». Саме їх дослідження бачиться перспективним у майбутньому.

Джерела та література

1. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко. – Москва: Наука, 1990. – 263 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1992. – 222 с.
3. Grzegorzczukowa R. Kategorie gramatyczne / R. Grzegorzczukowa / Współczesny język polski ; [Pod redakcją Jerzy Bartmińskiego]. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2001. – S. 453 – 468.

4. Kwiatkowski J. Słowo wstępne / J. Kwiatkowski // Wisława Szymborska. Poezje. – Warszawa: Wydawnictwa «Alfa», 1987. – S. 3 – 13.
5. Пелех Н. Осмислення минушості та вічності в поезії Віслави Шимборської і Ліни Костенко / Н. Пелех // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2012. Випуск 56. Частина 2. – С. 251 – 258.
6. Szymborska W. Poezje / W. Szymborska. – Warszawa: Wydawnictwa «Alfa», 1987. – 189 s.

Юлія Васейко. Средства языкового выражения категория времени в поэзиях Виславы Шимборской.

Отображая в художественном произведении людей, события, описывая чувства, эмоции, собственные рефлексии, автор локализирует их в определенном часовом измерении, которое вербально презентуют глаголы, существительные, наречия, деепричастия, предложно-падежные конструкции со значением времени. В этой статье представлен анализ языковых единиц, которые принимают участие в формировании часового пространства в поэзиях известной польской писательницы Виславы Шимборской, в частности наше внимание обращено на предложно-падежные и падежные конструкции, морфологизированные наречия с темпоральной семантикой. В ходе изучения было очерчено наиболее производительные языковые формы, описано их семантическое наполнение, специфику грамматического выражения, охарактеризовано функциональную нагрузку.

Анализ поэзий Виславы Шимборской свидетельствует, что основным темпоральным средством выступает глагол, который фиксирует ход событий в нынешнем, прошлом или будущем времени. Несколько низшая частотность употребления присуща предложно-падежным и беспредложным конструкциям, которые передают разнообразную временную семантику.

Ключевые слова: художественное произведение, темпоральность, глагол, предложно-падежные и падежные конструкции, морфологизированные наречия с темпоральной семантикой.

Iuliia Vaseiko. Ways of lingual expression of temporality in Vislava Shimborska's poetries.

An author of artistic work describing people, events, feelings, emotions, his own reflections localizes them in the certain time measuring, which verbally is presented by verbs, verbal adverbs, nouns, adverbs, prepositional-case constructions with the value of time. The analyze of linguistic

units which take part in forming of time category in the poetries of the well known Polish author Wislawa Shimborska is presented in this article. We pay attention to prepositional-case and nonprepositional constructions, morphological adverbs with temporal semantic. The most productive linguistic forms are outlined, their semantic, specific of grammatical expression, the functional loading are described during a linguistic exploring.

The analyze of Wislawa Shimborska's poetries testifies that a verb is a basic temporal means which fixes the course of events in present, past or future time. The prepositional-case and nonprepositional constructions, which present different time meanings, show some lower frequency of the using.

Keywords: artistic work, temporality, verb, prepositional-case and nonprepositional constructions, morphological adverbs with temporal semantics.

Васейко Юлія Святославівна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

43021, м. Луцьк, в. Стрілецька 27/ 85

0509111242

vaseyko@mail.ru